

Eddig jutottunk – félúton

(Vajdasági Magyar Tudományos Társaság: Rémuralom a Délvidéken, Atlantisz, Újvidék, 2004. Szerkesztette Csorba Béla, Matuska Márton, dr. Ribár Béla)

Nagy utat tett meg a vajdasági magyarság az 1944-46 közötti múltjának feltárásában. Túl vagyunk a kezdeti próbálkozásokon, a helytörténeti kutatások viszonylag sok településre kiterjedtek, és már az összkép is kezd kirajzolódni. Kialakulóban van a terminológia is, amellyel leírhatók a történetek, és van elképzelés arról is, hogy mit kellene tenni a közeljövőben a történetek feldolgozásáért. Kialakult már az a „csapat” is, amely a kutatómunkát koordinálja, és rendszeresen részt vesz a publikációk megjelentetésében és számon tartásában. És persze van már mit számon tartani is. Matuska Márton vagy Csorba Béla talán nem értene egyet azzal az értékeléssel, hogy félúton lennének a rémuralom feltárásában (talán azt az érvet is felhozva, hogy a bánási eseményekről keveset tudunk), de a VMTT kiadványa – számomra mindenképpen – a „félút kezdetét” jelenti.

Azt hiszem, hogy az 1944-46 közötti események feltárásában a legfontosabb kérdések egyike a terminológia. Annál is inkább így van ez, mert a publikációk megjelentetése során akadt némi bizonytalanság: vérbosszúról, razziáról, atrocitásról, megtorlásról, represzióról beszéltek az elmúlt években. Ebben a kiadványban elegánsan, de egyben frappánsan és szabatosan vágják át a terminológiai kérdéseket, amikor a kötet címeként a rémuralom szót alkalmazták. A partizánok megjelenése a Vajdaságban, és a korai titoizmus aligha értelmezhető másként, a szóhasználatához nem férhet kétség, hiszen ezért nem beszélhettek a rémuralmat átélő/túlélő emberek róla, és ezt bizonyítják a hosszú hallgatás után megszülető visszaemlékezések. Ha már a terminológia kérdésénél vagyunk a kötetben két fontos írást találhatunk erről. Csorba Béla a Helyi monográfiák készítésének jelentősége és nehézségei c. írásában egyes zavaros kérdésekre mutat rá (FELSZABADULÁS, PETŐFI BRIGÁD, AZÉRT KELLETT MEGHALNIUK, MERT MAGYAROK VOLTAK, BOSSZÚ, VÉRBOSZÚ, ÁRTATLAN ÁLDOZATOK, HOLTTÁ NYILVÁNÍTÁS, MÚLT ÉS JELEN POLITIKAI CÉLZATÚ

ÖSSZEHASONLÍTÁSA). A terminológiai tisztánlátás az egész kérdés tárgyyszerű kezelésében, egyszerűsége mind a tények tiszta kimondásában sokat segít, és melegen ajánlható az elkövetkező tanulmányok szerzőinek figyelmébe. Sajnos még a kötetben szereplő tanulmányokban/felszólalásokban sem tisztázódott mindenütt a terminológia kérdése, így ezen lenne mit javítani. Természetesen nem szükségszerű a fenti kérdések értelmezését kötelezőnek venni. Mégis úgy gondolom, nagyon nehéz lenne, sőt talán lehetetlen azzal vitatkozni, hogy a magyarok számára nem felszabadulás történt, hanem impériumváltás; hogy a Petőfi brigád körüli dolgok a jugoszláv politikai mitológia részei, egyszerűsége mind annak a „filozófiának”/hallatlan szofizmusnak a része, amely szerint a nemzetiségi jogokat nem a nemzetiségi létből, hanem a megszállók elleni harcból vezetik le; hogy nem csak magyarokat öltek meg; hogy nem bosszú volt, mert akkor az elkövetők megbüntetésével megelégedtek volna; hogy nem volt mindenki ártatlan, akit meggyilkoltak, még akkor sem, ha a döntő többség az volt (ennyi pontossággal tarozunk magunknak, a valóban ártatlan áldozatok emlékének és a tudománynak is); hogy a monográfiák megírását ne keverjük a publicisztikával.

A terminológiai kérdésekkel foglalkozó másik tanulmány egy jogász tollából született. Dr. Szalma József utólag terjesztette be rövid, de velős, rendkívül találó tanulmányát. Címe is beszédes: Népirtás folyt. A jogász érvelés köztudottan rendkívül erős, sokkal erőteljesebb annál, mint amire a történész képes tárgyának elemzésével. A nemzetközi jog definícióit felidézve az ismert tényeket rögzítve jelentheti ki, hogy a „jobb” és a „bal” Jugoszlávia is a magyarok kárára (is) módosította a Vajdaság lakossági összetételét, hogy a csatolást minél előbb „etnikai alapon is igazolják” (ezt egyébként Rukavina tábornok kijelentése is igazolja: lásd, 80. old. Csorba Béla tanulmánya). Ebbe a sorozatba illenek bele az 1944-es események. A szerző – az ismert tények, és a létező jogi definíciók alapján –

leszögezi, hogy a történetek kimerítik mind az objektív, mind a szubjektív szempontjait a genocídium fogalmának. Nem része a tanulmánynak, de úgy gondolom, hogy a tényállás ilyen megállapítása egy sor új kérdést is felvet. Ezek már nem csak a méltó megemlékezést érintik. Azonban a büntettek kimondását más fórumokon, bíróságokon, a kárpótlás felvetését, sőt talán azt is, a délszláv állam ünnepélyesen és nyilvánosan mondjon le arról, hogy bármilyen módszerrel gerjeszti a magyarság beolvadását, már a politikum szférájából kell/lehet/kéne felvetni. Mindez nem nonszensz, hiszen a büntettek következtében szerzett vagyonokkal Svájcnak és Svédországnak is el kellett számolnia a közel-múltban.

A helytörténeti munkák között van néhány, amelyre még a témával való foglalkozás kezdetére jellemző rácsodálkozás, pontosabban döbbenet jellemző. A szerzők kedélyeit felborzolták azok a horrorisztikus jelenetek, amelyek megtörténtek. Ilyen Dr. Horváth József tanulmánya Ürményházáról, Pintér Józsefé Szenttamásról, Cirkli Zsuzsáé a Kornich-palota fekete árnya címen, és a papáldozatokról írott tanulmányok is ilyenek (Tari János és Ehmann Imre tanulmányai). Részben ez, részben a tárgyilagosabb megfogalmazás is jellemző Forró Lajos tanulmányára, a Megszavazták a lincselést címűre. Ebben Magyarkanizsa, Adorján és Martonos kapcsán tár fel tényeket a szerző. Letisztultabb érvelés és írásmód jellemezte Teleki Julianna tanulmányát. Teleki Julianna tanulmánya/előadása a „történelem recepcióját”, pontosabban elutasítását is érinti – azt, hogy Csúrogon ma egyszerűen nem tudják elviselni azt, hogy szó legyen a falu csúfos, de megtörtént múltjáról. Ugyanez érvényes Papp Ferenc: Az újvidéki katonatemető kálváriája c. beszámolójára is. Becsülen-dők Balla István és Ferenc munkái is, de a kötet leg-érettebb helytörténeti munkája Mojzes Antalé. Hadd mondjam el, hogy az indulatosabb, a döbbenetes részleteket közlő tanulmányok is értékesek, hiszen aligha-nem lehetetlen dolog másként hozzányúlni a témához. A letisztult hang a témával való foglalkozás következtében, az évek múltával alakul ki.

Vannak a maguk módján érdekes és fontos tanulmányok, amelyek azonban megtörik a könyv tematikáját. Ilyen az erdélyi eseményekkel foglalkozó Nagy Mihály Zoltán munkája, a Válságos idők, amely akár-hogyan is vesszük, idegen testként szerepel a kötetben. Kiegészítő jellegűknél fogva dr. Balla Ferenc Egy Bezdáni magyar diplomata c. írása és Szloboda János Adalékok a Zentán történt '44-ben c. könyvhöz sem

igazán illeszkednek a kötetbe. (Az adalékok beépítéséről, egy újabb kiadás kapcsán kéne gondolkodni).

Rendkívül érdekes dr. Erdősi József publikációja, Az 1944-45 évi atrocitások időterjedelme és helyzetképe c. munkája. Azonban komolyabb kísérlet is történhetne arra vonatkozólag, hogy az eseményekről kronológiai táblázatot állítsanak össze. Hatásos lett volna egy ilyen a kötet végén. A közölt – másnak nem tekinthető – kronológiai összefoglalóban egyrészt a sok kommentár, ami megbontja a kronológiai táblázat rendszerét, és csökkenti annak átláthatóságát. Másrészt a befejezése indokolatlan időponttal történik. Meggyőződésem, hogy a délvideki rémuralom aktív/tombolós szakaszának a befejezését a nyilvános kivégzések időszakára (nagyjából 1946 közepe) kell tennünk. Ugyanis a bírósági – nem mindig korrekt, de többnyire jogszerű és megalapozott – ítéletek folytán végrehajtott kivégzések értelme az volt, hogy visszafelé igazolja a vérontásokat.

Örvendetes, hogy sikerült megnyerni magyarországi neves kutatókat, dr. A. Sajti Enikőt és dr. Stark Tamást is előadóknak. A Sajti Enikő tanulmánya a délvideki tragédia eljelentéktelenedésére ad magyarázatot, az akkori közelmúltat, a lehetőségeket és szándékokat vizsgálva. Megtudhatjuk, milyen nemzetközi, ill. magyar belpolitikai körülmények okozták azt, hogy a tragikus események megemlégtetésének a szándéka többnyire hiányzott, és hogy miért nem lehetett a meghallgatás lehetőségére számítani, még akkor sem, ha a magyar diplomácia felvetette volna a témát nemzetközi fórumokon, a béketárgyalásokon. Dr. Stark Tamás is a téma igen jó ismerője, előadása a magyar történetírás eddigi eredményeit összegzi. Mindkét tanulmányban vannak továbbgondolásra, tanulmányírássra érdemes gondolatok. Rendkívül fontos körülmény, dr. Stark tanulmánya ezzel indít, hogy a vajdasági népiptás egy olyan nemzetközi kontextusban zajlott, amelyben ez – szörnyű kimondani – természetes volt. Érdemes lenne a vajdasági eseményeket összehasonlítani a többi kelet-európai deportálásokkal, kitelepítésekkel, atrocitásokkal. A Sajti Enikő írta, hogy a vajdasági magyar (kényszer)közösség többször maradt értelmiség nélkül. Talán ez az egyik oka annak, hogy a 44-es eseményeket, nem írták meg idejekorán, és hogy nem lehetett komoly formában felvetni, publikálni még ott sem, ahol ez lehetséges lett volna (pl. Nyugaton, amerikai egyetemeken stb.).

A jövőre nézve három gondolatébresztő írást is tartalmaz a könyv. Hegedűs Antal a levéltáros szakértelmével vázolta fel, szinte „forrásforgalmistaként”,

hogy melyik levéltárban milyen levéltári állományban érdemes kutakodni. Pál Tibor mgr. a Vajdasági Képviselőház által létrehozott bizottság munkájáról és az aköri bonyodalmakról számolt be. Igazán fontos lenne megjelentetni a tervezett négy kötetet. Azonban a beszámolóból az is kiderül, hogy nehéz az időnként antagonisztikus érdekeket egyeztetni. A zárónyilatkozatban ugyan nem mondatik ki, de utalásként értelmezhető (5.a.) egy kutatóintézet szükségessége, mégpedig olyan formában, hogy csak a magyarok felett elkövetett gaztetteket vegye számba, erre annál is inkább nagy szükség lenne, mert ezeknek viszonylag kicsi a publicitásuk (a vérzivataros korszak más áldozataival pedig mások már foglalkoznak/foglalkoztak). A zárónyilatkozat arról tanúskodik, hogy a jelenlevők, ill. azok, akik előkészítették, tökéletesen tisztában vannak a kutatók helyzetével és a feladatokkal, a nehézségekkel, pontosan, szabatosan és világosan tudják megfogalmazni a kutatások folytán bizonyítást nyert tényeket és a felmerülő problémákat, ill. kutatási irányokat. Remekül kötik ezt a témát az általános és világszerte ismert és elfogadott jogi keretekhez, különböző ajánlásokhoz. Magyarország eddigi és jövőbeli szerepéről is reálsan beszélnek, sőt megfelelő tanácsok is kiérthetők a megfogalmazásból, ha lesz, aki meghallja őket.

A könyvnek és az eddigi kutatásnak természetesen vannak hiányosságai, hibái is. A kiadót és a szerkesztőket bizonyára az is vezérelte, hogy használják, forgassák a kiadványt, ez sajnos nehézkes, mert mellőzték a hasonló könyvekben létező megoldást, a szerző és a cím megjelentetését a felső margón. Dicséretes, hogy vannak a kötetben illusztrációk, de megengedhetetlen amatőrismus, hogy nem közlik azok levéltári jelzetét. Továbbra sincsenek adatok – ritka kivételtől eltekintve – a másik féltől, nem sikerült felkutatni senkit azok közül, akik a puska „másik” végén voltak, így arról a fontos kérdésről sem tudhatunk, hogy az elkövetőket milyen motívumok vezérelték, milyen módon dolgozták meg őket, milyen ideológiai-politikai nevelésen/agymosáson estek át (ismerve a partizánpropagandát, ez valószínűsíthető). Ebben részemről az a feltételezés is megbújik, hogy nem lehet a történeteket, a balkáni viselkedésnek vagy a szerbek ilyen-olyan tulajdonságának a számlájára írni, mert ezek csupán álmagyarzatok lennének. Bizonyos az, hogy az egyének által elkövetett gaztetteknek létezhetett valamiféle igazolása a hatalom részéről, hogy esetleg léteztek személyes motívumok – pl. máshol átélt hasonló tapasztalatok –, sőt az sem kizárható, hogy parancsok is léteztek. Többnyire hiányoznak, hogy milyen harci egysé-

gek végezték a gaztetteket az egyes településeken, noha dicséretes, hogy egyes tanulmányokban már odafigyelnek erre. A tanulmányok többségében benne van az egyes helyi elkövetők megnevezése, ami előrelépés a régebbi publikációkhoz viszonyítva. Bizonyos esetekben az elkövetők életútját is figyelemmel kísérik (pl. a magyarkanizsai Dušan Ugranov esete). Hiányolok a könyvből egy tanulmányt a megbocsátás, együttélés kérdéséről, pontosabban arról, hogy a ma embere hogyan kezelje, hova rakja ezt a kérdést. Véleményem szerint egyébként a megbocsátás kérdése egy álkérdés, noha több tanulmányban előjön. Úgy gondolom, hogy erről csak az nyilatkozhat, aki túlélte ezeket a szörnyűségeket, és az is csak a saját nevében. A már nem élő áldozatok nevében nem lehet megbocsátani, hiszen a megbocsátás aktusához szükséges feltételek nincsenek meg – azok, akik megbocsáthatnának, már nem élnek. A szerencsésebb utókor pedig nem lehet illetékes a megbocsátás, a más nevében való megbocsátás kérdésében. Való igaz, hogy a békés együttélésnek nincs alternatívája, de világossá kell tenni: ahhoz, hogy szívélyes, jó légkörű legyen, hogy a bizalom jellemezze az együttélést, ahhoz a szerb társadalomtól, pontosabban a politikai elitől első lépésben egy nagy beismerésre lenne szükség. Annak a beismerésére, hogy minősíthetetlen gaztetteket követtek el a magyarsággal szemben, és hogy a délszláv állam fennállásának egész ideje alatt a magyarság eltüntetésére törekedett. Majd arra lenne szükség, hogy szilárdan elkötelezze magát – minden képességével azon lesz, hogy hasonló események soha többé ne történjenek meg. Mindezt azonban nem csak szóban, hanem tettel is bizonyítani kellene, azzal, hogy eltekint a magyar (akár területi, ill. más) autonómia további akadályoztatásától, és hogy kárpótolja azokat, akiket még lehet. Mindezek hiányában a harmonikus együttélés csak szólam, mint ahogy az volt a titoizmus egész ideje alatt. Így alapjában véve nem segíti, hanem gátolja a bizalom kialakulását mindkét nép tagjai között. A szerb társadalomnak is jobb lenne, ha a magyarsággal a bizalom légkörében kooperálna, és eltűnne mindkét oldalon a félelem.

Azt hiszem, hogy a kutatás jelenlegi eredményei már vannak olyan szinten, hogy lassan el kéne gondolkodni azon, hogy szerb, ill. más európai nyelven is ki kellene adni egy összefoglaló kötetet, amelynek az alapja, mintája lehetne akár ez a kötet is, a szükséges kiegészítésekkel, és feszelesebb, pontosabb szerkesztési elvek alkalmazásával.